

ESTETIK SOM POLITIK

Moderniteten, sublimiteten och medborgaren som man

av Kristina Fjelkestam

Fjelkestam (1967) forskar och undervisar vid Södertörns högskola. Hon disputerade 2002 med avhandlingen *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer: Modernitetens litterära gestalter i mellankrigstidens Sverige*. Hon har arbetat vidare med mellankrigstidens litteratur inom projektet »Den nya kvinnan mellan två sekelskiften, 1900–2000«, men för närvarande studerar hon 1800-talets konstnärsromaner av och om kvinnor inom projektet »Maskulinitetens estetik«.

Kvinnors plats och roll i det västerländska samhällstillstånd vi benämner modernitet debatteras mycket bland feministiska forskare. Statsvetaren Carol Pateman menar till exempel att kvinnor inte hade något tillträde till moderniteten överhuvudtaget förrän i samband med rösträtten, medan historikern Carla Hesse mer pragmatiskt anser att kvinnor trots allt hade tillgång till vissa delar av den.¹ Kulturteoretikern Janet Wolff är dock mer inne på Patemans linje och hävdar att kvinnliga motsvarigheter till manliga modernitetstyper som flanören utgjorde en omöjlig ekvation.² Litteraturforskaren Nancy Armstrong å sin sida hävdar rentav att modernitetens emblematiske individ faktiskt var just en kvinna.³ Forskarna må alltså vara oeniga i sak, men vad gäller den springande punkten är de rörande eniga: vikten av att problematisera moderniteten både som teori och praktik.

En central fråga vad gäller problematiseringen av moderniteten är naturligtvis den om hur begreppet definieras och för vem, men i förlängningen handlar denna fråga också om var man bäst kan placera det analytiska snittet. Många feministiska forskare har valt att göra en distinktion mellan »manlig« respektive »kvinnlig« modernitet, gärna utifrån en kritik av Habermas uppdelning mellan offentligt och privat.⁴ En variant på det förfarandet finner man hos litteraturvetaren Rita Felski, som i *The Gender of Modernity* (1995) skiljer mellan vad hon menar är de två dominerande berättelserna om moderniteten alltsedan *Upplysningens dialektik* av Adorno och Horkheimer, nämligen den positiva utvecklingsberättelsen om rationalitet och produktion som är manligt kodad, respektive den negativt tecknade »kvinnliga« berättelsen om hedonism och konsumtion.⁵ Dessa närmast mytiska berättelser söker Felski dekonstruera i sin bok. I Sverige har Nina Björk följt Felski i spåren, men vill i sin bok *Sireners sång* (1999) snarare uppvärdera än dekonstruera den kvinnligt kodade berättelsen. Den berättas till exempel inne i flygplatsens taxfree-affär istället

för ute på flygplanens landningsbanor, menar Björk, och utgör därmed ett slags »parfymflaskans modernitet«.⁶ I mina ögon är den typen av analys inte särskilt fruktbar: den tenderar att motverka sitt vällovliga syfte genom att cementera det som egentligen ska kritiseras.

Det är naturligtvis av största vikt att problematisera den patriarkalt hegemoniska berättelsen om Moderniteten med stort M, men hur går man då lämpligast till väga? Jag tror att det snitt som Immanuel Wallerstein lagt mellan »teknikens« respektive »befrielsens« modernitet utgör en givande utgångspunkt för kritisk analys.⁷ Om den första typen av modernitet i stort kan sägas beröra industrialisering och teknologiska uppfinningar, betecknar den andra den emancipatoriska demokratiseringsprocessen. Det går naturligtvis inga tydliga rågångar mellan dessa moderniteter eftersom båda är barn av det kapitalistiska systemet, men jag tror att framförallt »befrielsens« modernitet är intressant att undersöka ur ett feministiskt perspektiv.

I föreliggande artikel har jag därför valt att studera just befrielsens modernitet, och detta ska jag i mer specifik mening göra genom att fokusera den estetiska diskursens definition av den nya nationsmedborgaren under slutet av 1700-talet. Utifrån en genusanalys av Edmund Burkes och Immanuel Kants utläggningar kring »det sublimate« vill jag visa att estetiken redan från början utgjorde en i allra högsta grad aktiv part i aktuella diskussioner kring exempelvis politiska spörsmål och såtillvida omöjligt kan betraktas som en formalistisk sfär skild från sin historiska kontext.

Modernitetens nationsmedborgare

Tidpunkten för modernitetens tillblivelse har med rätta synnerligen vaga konturer eftersom den varken kan, eller ens bör, slås fast. För tydlighetens skull ansluter jag mig här emellertid till den vanligaste uppfattningen, enligt vilken

modernitetens initiala epok utgörs av det långa 1800-tal som löper mellan tiden för franska revolutionen in i 1900-talets första decennier. Det är en tid av landvinningar på många områden: medicinska, tekniska och framförallt sociala. En förändring med vittgående kulturella konsekvenser är kampen för allmän och kvinnlig rösträtt som pågår i nästan 150 år. Diskussionerna kring betydelsen av att vara, respektive att inte vara, »medborgare« i tidens nationsbyggen var centrala i Europas moderniseringsprocess.

I begreppen »modernitet«, »nation« och »medborgare« möts många, ofta inbördes motsägelsefulla, politiska och kulturella intressen. Kravet på rösträtt för alla män, utan ekonomiska begränsningar, och för alla kvinnor formulerades i samband med franska revolutionen. På ett helt nytt sätt blev kvinnor nu aktörer i förhandlingen om kvinnors och mäns villkor i samhället. Det skulle dock dröja ända till 1944 innan de franska kvinnorna, som några av de sista i Europa, fick sin rösträtt. De politiska och kulturella implikationerna av medborgarrättskraven sätter igång en forering av en ny syn på könsskillnad vars verkningar sträcker sig in i våra dagar. Vare sig man var för eller emot kvinnors rätt till medborgarskap kom argumentationen att utgå från en definition av kvinnligt och manligt, och huruvida denna aspekt kvalificerade eller diskvalificerade för medborgarskap. Från både manligt och kvinnligt håll kom idéerna om det nya medborgarskapet att kopplas till föreställningar om kön.

Under franska revolutionen talade revolutionärerna ibland så här vackert i det nyinstiftade Nationalkonventet:

Människans rättigheter härleds nu blott från det, att hon är en varelse som äger förnuft, har förmåga att omfatta moraliska idéer och resonera utifrån dessa. Eftersom kvinnor har dessa egenskaper har de nödvändigtvis också samma rättigheter. Antingen ska ingen individ av den mänskliga rasen ha verkliga rättigheter, eller också ska alla ha dem. Den som röstar emot sin nästas rättigheter, av vilken religion, ras eller kön den än tillhör, har därför förnekat sina egna.⁸

Dessa ord föll dock snart till marken. Det »folk« som tagit över makten tillhörde främst det bildade borgerskapet, och den medborgare som krävde »frihet, jämlikhet, broderskap« antog nästan direkt gestalten av en man. Många kvinnor, dessa feminister *avant la lettre*, kämpade för medborgerliga rättigheter under revolutionen, men deras drömmar stäcktes snabbt. Författarinnan Olympe de Gouges skrev en kvinnornas motsvarighet till de manliga rättigheter som deklarerats som mänskliga 1789, nämligen *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne* (1791). Hon giljotinerades under skräckväldet. Även Mary Wollstonecraft skrev en kvinnlig motsvarighet till de manliga mänskliga rättigheterna: *A Vindication of the Rights of Women* (1792). Liksom i Condorcets ovan citerade tal handlar dessa feministiska traktat om *individens* rättigheter. Det handlar om ett människovärde där varken pengar och kön eller ras och religion spelar någon roll.

När författarinnor som de Gouges och Wollstonecraft försökte definiera kvinnan som medborgare hamnade de i en problematisk situation: å ena sidan hävdade de kvinnligheten som argument, det vill säga att kvinnor hade något att tillföra just som kvinnor. Å andra sidan kunde de uteslutas på samma grund, att de var just kvinnor. Feminismens grundläggande paradox blir tydlig här, det vill säga frågan om huruvida emancipatoriska strävanden skall baseras på en föreställning om ett universellt könlöst förnuft eller på en fysisk värld av två kön. Den sistnämnda föreställningen kom snart att, av olika skäl, bli den dominerande, vilket forskningen visat.⁹ En viktig och intressant orsak är den strategiska – kvinnorörelsen kom under artonhundratalet att anamma den framväxande könskomplementära modell, vilken till skillnad från 1700-talets principer om det könlösa förnuftet och individuella rättigheter faktiskt ledde fram till den kvinnliga rösträtten.¹⁰ Men jag skulle också vilja hävda att den komplementaristiska föreställningen om könskillnaden som fysiskt och psykiskt baserade

motsatser bör förstås inte som en orsak utan som en *effekt* av den kulturella turbulens som skapades av det politiska kravet på kvinnors rätt till medborgarskap.

Moderniteten skapar således inte bara en ny form av offentlighet, utan även en ny form av könsskillnad som etableras vid en tidpunkt då den ditintills etablerade relationen mellan könen också är satt i gungning genom tilltagande industrialisering och urbanisering och genom borgerskapets intåg på samhällsscenen. Bondesamhällets arbetsdelning mellan könen bryts upp när man flyttar in till städerna och familjen blir nu endast en reproducerande och inte en producerande enhet. Det blir också i den framväxande borgerliga medelklassen som den nya tvåkönsmodellen får snabbast fäste. I en klass där börd inte längre låg till grund för identiteten blev istället könstillhörigheten avgörande för identitetsskapandet. På det viset kommer den nya synen på könsskillnad att bli grunden för det moderna subjektet.

Den organiserade kvinnorörelsens framväxt sammanfaller med nationsstaternas formering. Att erövra det politiska medborgarskapet innebär att »få röst« i dubbel bemärkelse.¹¹ Det handlade både om den formella rätten att få rösta och om den mer känslomässiga upplevelsen av att bli ett subjekt med möjlighet att göra sin röst hörd. Den person som inkluderas i nationen erhåller medborgarskap i både juridisk och social mening, så till kampen för medborgarskap hörde även andra stora frågor som näringsfrihet, arvsrätt, myndighet och utbildning. Den offentliga sfären är alltså inte den privata sfärens motsats i största allmänhet utan har flera analytiskt distinkta nivåer.¹²

I teorin har en medborgare både rättigheter och skyldigheter. Medborgare både »är« man och »gör« man sig till, och denna idé har både inkluderande och exkluderande implikationer. Eftersom det därför blev av avgörande vikt att definiera medborgaren både andligt och materiellt var många av 1700-talets tänkare sysselsatta med just detta. Filosofen Immanuel Kant

utgör en av dessa tänkare, liksom den politiska teoretikern Edmund Burke. Båda har dessutom formulerat definitioner av det sublima, och genom att studera deras uttalanden om detta estetiska begrepp lite närmare hoppas jag kunna visa att även detta utgjorde en viktig arena för tidens diskussioner kring medborgarskap. Som sådan kommer det sublima att utgöra den plats där estetik blir till politik.

Edmund Burke

Edmund Burkes heterosexualiserande estetik i *A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful* från 1757 utgör ett både tidigt och tydligt exempel på hur det sublima konstrueras som manligt, i motsats till det kvinnligt sköna.¹³ Här definieras skönhetsupplevelser i övergripande mening som mäns begär till vackra kvinnor, och i relationen mellan det sköna och det sublima, vilken alltså tjänar till att parallellisera förhållandet mellan kvinnor och män. I detta ligger en tydlig maktaspekt: »Vi underkastar oss det vi beundrar, men vi älskar det som underordnar sig oss«, skriver Burke (III:13). Alla män attraheras visserligen av alla kvinnor i erotisk mening, hävdar han, men kärlek, äktenskap och prokreation kommer till stånd först när kvinnorna är vackra. Dessa kvinnor inger männen känslor av »ömhet och välvilja gentemot sig. Vi tycker om att ha dem nära oss och vi ingår gärna ett slags förbund med dem« (I:10). Det är alltså männen som aktivt väljer att initiera ett förhållande, medan kvinnorna blir valda, och mänsklighetens fortlevnad baseras på detta.

Burkes könskomplementära tankemönster utgjorde alltså inte bara grunden för hans definition av estetiska omdömen, utan även för hans syn på världen och meningsskapande processer i största allmänhet. Burke betonar själv till exempel maktens sublima egenskaper, vilket implicerar kvinnlig maktlöshet som något vackert och njutbart – åtminstone för den

manliga åskådaren: »skönhet i nöd är den mest tilldragande skönheten« (III:9). Perfektion utgör sålunda inte någon av det sköna underkategorier, tvärtom är »svaghet och fel« attraktiva egenskaper (till skillnad från fulhet):

Kvinnor vet detta mycket väl; det är därför de lär sig läspa eller trippa när de går, för att ge intryck av svaghet eller till och med sjukdom. I allt detta är naturen deras riktmärke.

Det sköna innefattar kvaliteter som skörhet och litenhet, till skillnad från det starka och stora som kännetecknar det sublima. Glada men mjuka färger är också skönt, till skillnad från det sublima som bäst tecknas i dramatiska kulörer. Inte i »vitt, grönt, gult, blått, inte heller ljusrött, violett eller i mönster. De bör vara i sorgsna och mörka färger som svart, brunt eller mörkt purprade« (II:16). Medan det sublima inger känslor av skräck, smärta, men även andlig beundran och respekt, skänker det sköna enkel och ren sinnesnjutning.

Mary Wollstonecraft kritiserade dessa burkeska tankefigurer i både *A Vindication of the Rights of Men* från 1790 och *A Vindication of the Rights of Woman* från 1792. Hon såg de djupare problem som präglade den könskomplementära estetikens analys av det sköna, och hon menade att denna analys hade stor del i kvinnoförtrycket. Kvinnors utbildning byggde inte på kunskapsinhämtning utan syftade endast till estetisering av både kropp och själ. »Romaner, musik, poesi och galanteri« konstruerar kvinnan som »känslovarelse«, och härigenom hamnar hon i en paradoxal återvändsgränd: »man gör kvinnorna till slavar under sina känslor eftersom det är tack vare dessa som de kan skaffa sig inflytande i nuet.«¹⁴ Denna upplevda makt är alltså endast illusorisk eftersom kvinnor då aldrig kan bli egna subjekt utan fastnar i objektstatus.

Edmund Burke använde det sublima även i mer uttalat politiska syften, men i negativ mening. I hans mest kända verk, *Reflections on the Revolution in France* från 1790 tolkas de po-

litiska oroligheterna i Frankrike som sublima. Eftersom han var en konservativ kritiker av revolutionen tillskrevs revolutionärerna dock en sämre sorts sublimitet som av dagens uttolkare benämns »the bad sublime« eller »the false sublime«.¹⁵ Mary Wollstonecraft såg omedelbart att Burkes estetiska traktat om det sköna och det sublima utgjorde grunden för hans analys av franska revolutionen, men till skillnad från Burke var hon tillskyndare av den och författade i expressfart ett kritiskt svar: *A Vindication of the Rights of Men, in a Letter to the Right Honourable Edmund Burke Occasioned by his Reflections of the Revolution in France*. Detta publicerades redan några veckor efter hans bok.

Även nutida forskare läser, som sagt var, Burkes *Reflektioner om franska revolutionen* genom prismet av *Filosofisk undersökning av ursprunget till våra begrepp om det sublima och sköna*, och det avsnitt som brukar anföras som det tydligaste exemplet beskriver tillfångatagandet av Marie Antoinette.¹⁶ Här ställs den sexualiserat »sköna« drottningen mot den farligt »sublima« pöbeln:

Ett band av råa skurkar och mördare (...) rusade in i drottningens rum och genomborrade med hundra bajonett- och dolkstygn den säng från vilken den förföljda kvinnan precis i tid och nästan naken hade lyckats fly och på vägar som mördarna inte kände, lyckats uppsöka sin konung och make som då inte var säker för sitt eget liv.

Jag vill bara tillägga att kungen och denna drottning och deras små barn (som en gång skulle ha blivit detta stora och generösa folks stolthet och hopp) sedan tvangs överge sin tillflyktsort i världens mest utsökta slott, som de lämnade badande i blod, smutsat av mord och beströmt med avskurna lemmar och vanställda lik. Sedan fördes de till sitt lands huvudstad. Två hade sparats från det opåkallade, fega och urskillningslösa mord, vilket drabbade de herrar av börd och anor som utgjorde kungens livvakt. Dessa båda herrar fördes med all pompa som utmärker rättvisans skipande grymt och öppet till stocken och avrättades på slottets stora gård. Deras huvuden stacks upp på spjut och fördes i procession; medan de kungliga fångarna som följde i tåget sakta drevs fram mellan hemska

rop, gälla skrik, vilda danser och tarvliga kostymer, liksom alla onämnbare vederstyggligheter [utförda av helvetets furier, i den smådliga formen av de vidrigaste kvinnor]. Sedan de droppe för droppe fått smaka mer än dödens bitterhet, i den långsamma tortyr som en resa på två mil, förlängd till sex timmar, innebär, inkvarterades de under bevakning av samma soldater som fört dem i tåget, i ett av de gamla slotten i Paris, som nu blivit en bastilj för kungar.¹⁷

Denna skräckskildring av helvetets förgård kontrasteras mot den vackra, halvnakna drottningen på flykt, och som vi vet sedan tidigare är ju »skönhet i nöd [...] den mest tilldragande skönheten« enligt Burke. Det sublimes förlorar här dock sin manligt nobla upphöjdhet genom att beskrivas i termer av »råa skurkar och mördare« som efterhand liknas vid »helvetets furier« och »de vidrigaste kvinnor«.

Det farligt oformliga, mörka och skrämmande har ju som bekant även kvinnliga drag, och i det sublimes 1700-talsteorier kan man skönja en könskodad uppdelning mellan vad som benämns manligt »grand«, storslaget, respektive kvinnligt »hideous«, vedervärdigt.¹⁸ Det vidrigt äckliga, men även det verkligt farliga och politiskt utmanande, konnoteras alltså som kvinnligt, i en tradition med långa anor.¹⁹ Sexualiseringen av politiska hot blev emblematiserad under 1800-talets revolutionära era. Den revolutionära frihetskampen kom till exempel ofta att representeras av blottade kvinnobröst, som i Delacroix kända tavla »Friheten leder folket« tecknar 1830 års revolution.

De revolutionära kvinnorna beskrevs rentav i termer av omänsklighet, och därmed inte som riktiga människor. Detta är till exempel fallet med trikotöserna, de stickande kvinnor som varje dag placerade sig längst fram vid giljotinen under skräckväldets avrättningar. De intar en mytisk särställning i historieskrivningarna, där de, enligt Madelyn Gutwirth, tilldelats rollen av ett slags revolutionens onda andar.²⁰ Trikotösernas oförsonlighet och förmodade brist på medkänsla och empati skänkte dem (dålig) sublim gestalt. En populärt hållen fram-

ställning av deras omänsklighet finns i början av *Röda nejlikan*, där hjälten klätt ut sig till trikotös för att undgå upptäckt av stadspolens väktare Bibot:

Bibot hade under dagens lopp haft tjänstgöring på torget. Han kände igen de flesta av de gamla häxor, »*tricotouses*«, som de kallades, vilka sutto där och stickade, medan huvud efter huvud föll under bilan och de själva blev alldeles nedstänkta av de hatade aristokraternas blod.

– Nå, gumman lilla, sade Bibot till en av dessa rysliga häxor, vad har ni där för slag?

Han hade sett henne förut på dagen, med sin stickstrumpa och den till vagnen hörande piskan bredvid sig. – Nu hade hon fäst en ruska hårlockar vid piskskafvet, alla färger, från guldgult till silvergrått, kastanjebrunt och kolsvart, och dem klappade hon och strök med sina långa och beniga fingrar, medan hon skrattade mot Bibot.

– Jag har gjort mig till god vän med Madame la Guillotines älskare, sade hon med ett hest skratt, och han skar av de här åt mig från huvudena, när de rullade ned. Han lovade mig ännu fler i morgon.²¹

Röda nejlikan, monarkins och moralens väktare, är trikotösens absoluta motsats, så hans förklädnad till en sådan »gammal häxa« är naturligtvis ett genidrag.

I likhet med 1790-talets trikotöser var Pariskommunens ökända petrolöser också verkligt skrämmande. Dessa bensinbombande kvinnor skulle också kunna beskrivas som sublimes utifrån den beskrivning som gavs av en brevskrivare år 1871:

Kvinnorna betedde sig som tigrinnor, kastade bergsolja överallt och utmärktes av det raseri med vilket de kämpade. Ett tåg om nästan fyra tusen gick genom boulevarderna denna eftermiddag. Det var sällan skådade figurer: svärtade med puder, alla i trasor och lortiga, några med bröstet blottade för att visa sitt kön, kvinnorna med rufsigt hår och det vildaste utseende.²²

Dessa aktiva kvinnor avviker från gängse kvinnokutym genom att varken vara goda, dygdiga eller fåfänga. Istället drabbas petrolöserna här av den typiska patologiseringen som 1800-talets utlevande kvinnor brukade utsättas för.²³ Genom sin handlingskraft uppnådde

revolutionens kvinnor även ett slags manhaftighet. Men eftersom kvinnorna bara *uppför* sig manligt, och inte är verkliga män, representerar de heller ingen sann sublimitet. Därför kan de inte heller, i förlängningen, bli sanna medborgare.

Immanuel Kant

Diskussionerna kring medborgarskap fick alltså estetiska konsekvenser, liksom de estetiska diskussionerna resulterade i politik. Ett tydligt exempel på det är Kants utläggningar kring det sublima – den mest kända återfinns i den tredje kritiken, *Kritik av omdömeskraften* från 1790. Om det sköna kan kategoriseras utifrån harmoniskt gripbar form kategoriseras det sublima här som form- och måttlöshet. Vår fantasi, eller »inbillningskraft« som det kallades i tiden, räcker inte till för att vi ska kunna föreställa oss oändligheten, till exempel, utan vi måste använda oss av förnuftet för att begreppsliggöra det obegripliga. Först då blir upplevelsen sublim. Det sublima måste alltså relateras till tanke och princip, vilket höjer oss över de rent sinnliga sammanhangens (kvinnliga) kroppslighet. De estetiska omdömena är därför besläktade med både förnuft och etik, menar Kant, som avhandlat detta i sina båda tidigare kritiker som här binds samman. Sätillvida finns den sublima kvaliteten inte i objektet utan i subjektet: »Vi kan inte säga mer än att föremålet är dugligt till att framställa något sublimt, som självt kan påträffas i sinnet; ty det egentligt sublima kan inte inneslutas i någon sinnlig form, utan gäller bara förnuftets idéer« (§23, s. 245).²⁴ Det är genom »förnuftets idéer« som begrepp som frihet och medborgarskap skapas. Det sköna är objektivt skönt, medan det sublima finns inom oss. »Sublimt kallar vi det som är *absolut stort*« (§25, s. 248), men alltså inte bara i storlek utan även i moralisk (och i förlängningen politisk) mening eftersom det framkallar vår egen inre kraft (§28, s. 262). I den sublima erfarenheten

överlappar den etiska dimensionen den estetiska. Men det finns ett problem: endast män kan göra dess bekantskap.

Den genuskodade politiseringen av det sublima är dock tydligast i Kants förstudie, *Om Känslan af det Sköna och Höga* (*Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*) från 1764. I likhet med *Kritik av omdömeskraften* sammanfaller här etik med estetik, men i *Om Känslan af det Sköna och Höga* beskrivs det sköna och det sublima, »det höga«, även som konkreta karaktärsegenskaper i antropologisk mening. Studien består av fyra avsnitt där det inledande kort definierar sköna och sublima objekt, medan det andra diskuterar de estetiska begreppen i relation till universellt mänskliga egenskaper (genomgående utifrån bestämningen »han«), och det sista i förhållande till nationalkaraktär. Det är i det tredje avsnittet som de påstått könsspecifika egenskaperna behandlas under rubriken »Om Olikheten af det Höga och Sköna könen imellan«, som det heter i den svenska översättningen från 1796.

Kant slår redan i avsnittets första stycke fast att det sköna rent generellt återfinns hos det »Wackra« könet, kvinnan, medan det sublima förkroppsligas i det »Ädla« könet, mannen. Kant menar vidare att »[d]et wackra könet har äwfen så wäl förstånd, som det manliga; men det är blott skönt förstånd; vårt skall wara djupt förstånd, hwilket är et uttryck, som bemärker enahanda med det höga.«²⁵

Det sublima, som i den svenska översättningen alltså benämns »det höga«, väcker beundran och respekt, medan det sköna endast väcker förtjusning:

Denna finare känslan, är i synnerhet af tvåfaldig art: känslan af det Höga och af det Sköna. Rörelsen af dem båda är angenäm; men på ganska olika sätt. Åsynen af et Berg hwar[s] snöiga spets höjer sig öfwer skyarne, beskrifningen öfwer en wild Orcan, eller Miltons målning af helwetet, wäcka nöje, men med fasa; utsigten deremot af blomsterklädda ängar, af dalar med slingriga bäckar och betande hjordar, beskrifningen af Elyséen, eller Homeri målning af Veneris gördel, wäcka äfwen en

angenäm men tillika glad och leende känsla. För at fullkomligen kunna mottaga intrycket af det förra, fordras en *känsla* af det Höga, och för at rätt njuta det sednare, en *känsla* af det Sköna. (...) Det Höga rör. Det Sköna *behagar*. (...) Det Höga måste alltid wara Stort. Det Sköna kan och wara litet. Det Höga måste wara enkelt; det Sköna kan wara städadt och prydt.²⁶

Kant menar alltså att den sublima upplevelsen är aktiv och berör på djupet (*rör*), medan sinnesnjutningens skönhetsupplevelse är passivt charmerande (*behagar*), och med det följer sedan hela raden av könsspecifika attribut med det kvinnligt sköna som litet och smyckat och det manligt sublima som stort och skrämmande. Kvinnor förstår sig visserligen utmärkt på det sköna, men endast män förstår sig på det sublima. Det sköna framkallar kärleksfulla känslor medan det sublima framkallar högaktning, vilket Kant väljer att illustrera med mäns kärleksförhållanden till kvinnor respektive mäns vänskap med andra män.²⁷ Målet vi ska sträva efter i våra könskomplementära liv är att

Mannen som Man, och Kwinnan som Kvinna, blifwa fullkomligare; at drif-fjädrarne til båda kö-nens tycke för hwarandra verka enligt Naturens wink på et sätt, at den enes egenskaper mera föräd-las och den andras mera förfinas.²⁸

När det sublima konnoteras som manligt innebär detta i förlängningen att även människan blir man eftersom Kant menar att mänskligheten i universella termer uttrycker sublimitet. Men inte nog med att mänskligheten är av manligt kön – Kant känner sig också nögd att tydligt definiera även den moderna nationsmedborgaren som man, med teoretiserandet kring det sublima som en av grunderna. Beköningen av detta estetiska begrepp får alltså tydliga, politiska konsekvenser där kvinnor diskvalificeras från medborgarskap på grund av att de påstås sakna den autonomi som är nödvändig för moraliskt handlande personer. Det är dock denna autonomi, det vill säga de medborgerliga fri- och rättigheterna, som måste till för att möjliggöra den politiska sublimitetens dygd, menade

Mary Wollstonecraft. För henne är det alltså inte dygden som berättigar till autonomi, som Kant tycks hävda, utan autonomin som skapar dygd. I Kants utläggning finns inget utrymme för förändring av maktrelationer, medan Wollstonecraft å sin sida skådar förtryckets dynamik i vitögat och försöker komma till rätta med samhällets ojämlikheter.

Kants definition av nationsmedborgaren utelöst inte bara kvinnor utan även barn och män som inte var sina egna herrar. Men barn växer så småningom upp, och män som inte är sina egna herrar har åtminstone potential till medborgarskap. Kvinnor kan däremot aldrig, vad de än tar sig för, kvalificera sig för medborgarskap. Kvinnors exkludering från medborgarskapet motiveras bland annat i Kants antropologiska studie från 1798, där kvinnan beskrivs som ett slags lösmünt enigma i behov av manligt beskydd, samt i den politiska skriften *Über den Gemeinspruch* från 1793 där Kant menar att kvinnors oförmåga till självständig moralisk handling är »naturlig»: »Den erforderliga kvaliteten [för medborgarskap] är, förutom de *naturliga*, (att det inte är något barn eller någon kvinna), en enda: att han är *sin egen herre (sui juris)*, och följaktligen innehar någon typ av *egendom*«. ²⁹ Inte bara i praktiken, utan även i teorin, utgjordes alltså medborgaren av en (vit) man med egendom – en manligt definierad medborgare som föds i amerikansk och fransk rättighetsförklaring under den senare hälften av 1700-talet.

Manlighet och medborgarskap blir såtillvida reciproka begrepp under tiden för nationalstatens uppbyggnad. Inom mansforskningen har man visat på hur just »karaktär» och »medborgare» utgör centrala begrepp för att förstå den borgerliga manlighetens (och omanlighetens) konstruktion under 1800-talet. På den manliga medborgarens önskvärda egenskaper byggdes även tanken om nationalkaraktär, där »nationens politiska förmåga stod i direkt förbindelse med de individuella medborgarnas förmåga att kultivera sina medfödda och för-

värvade egenskaper».³⁰ Den moderna manligheten kom att definieras utifrån karaktärsbegrepp som självbehärskning och viljestyrka, eller – som jag visat – utifrån den mer filosofiskt definierade och moraliskt laddade kantianska »adelheten«.

Slutord

Den i tiden spridda föreställningen om att kvinnor saknade kapacitet för etiska överväganden hade enligt Mary Wollstonecraft att göra med bristande bildning. Men inflytelserika manliga filosofer ansåg helt enkelt att kvinnor saknade det för moralen alldeles nödvändiga förnuftet. Immanuel Kant menade för sin del att kvinnor föds utan den typ av autonom vilja som krävs för moraliska ställningstaganden, medan exempelvis Rousseau ansåg att orsaken låg i kvinnors oförmåga att kontrollera sina känslor. Rousseau hävdade nämligen att »aldrig har ett folk gått under på grund av för mycket vin; de har gått under på grund av oregleriga fruntimmer«.³¹ Carole Patemans kritiska analys av denna utsaga i synnerhet, och klassisk kontraktsteori i allmänhet, lyder som följer:

In the patriarchal construction of the difference between masculinity and femininity, women lack the capacities necessary for political life. »The disorder of women« means that they pose a threat to political order and so must be excluded from the public world. Men possess the capacities required for citizenship, in particular they are able to use their reason to sublimate their passions, develop a sense of justice and so uphold the universal, civil law. Women, we learn from the classic texts of contract theory, cannot transcend their bodily natures and sexual passions; women cannot develop such a political morality.³²

I Rousseaus roman *Julie eller Den nya Héloïse* från 1761 tecknas huvudpersonen Julie som i grunden opålitlig, menar Carole Pateman. Hela romanen igenom bekämpar Julie sina känslor

för Saint-Preux, och på ytan utgör hon därför idealbilden av den kyska kvinnan. Men på sin dödsbädd bekänner hon att hon varit oförmögen att förtränga sina känslor, trots ständig kamp, och hade därför kunnat förfalla till synd i varje ögonblick: »Jag vågar hålla mitt huvud högt inför det förflutna; men vem skulle ha kunnat borgen mig för framtiden? En enda dag till törhända, och jag hade varit brottslig!«³³

Å ena sidan utslöts alltså kvinnor från politiska sammanhang på grund av att de var svaga och dumma, och å andra sidan utslöts de på grund av att de var alltför starka och utlevande. På den springande punkten var man dock enig: kvinnor kan omöjligt uppbära aktivt medborgarskap. Helt i enlighet med den logik som innebär att tidens och platsens aktuella maktbaser konnoteras som manliga konstrueras alltså nationsmedborgaren som man.³⁴

Det faktum att medborgaren vid denna tid tog utslutande manlig gestalt är knappast någon omvälvande insikt, utan väl etablerat i den feministiska forskningen. Men min poäng här har varit att även de estetiska teorierna och praktikerna kring det sublimala inte bara skapas och förstås på basis av, utan även aktivt medformulerar och reproducerar det tankekomplex som medborgaren som man utgör. Jag har visat att bland annat förmågan till etisk handling var central i tidens tankar om medborgarskap, och den förmågan betecknas som just sublim. Detta föranleder till exempel så småningom Schiller att utifrån kantianska idéer hävda att begrepp som »frihet« konstituerar och konstitueras av oss genom just en sådan sublimt moralisk akt.³⁵ Kvinnor ansågs helt enkelt inte förmögna till några sublimt moraliska akter och därmed blir medborgarinnan vid den här tiden ingenting annat än en oxymoron. Men för att vara bara ett motstridigt tecken var hon tämligen vital. De nya nationsstaternas kvinnliga befolkning var nämligen i allra högsta grad levande, och om detta skulle nationerna snart bli varse.

1. Se Carole Pateman, *The Disorder of Women: Democracy, Feminism and Political Theory*, Cambridge: Polity Press, 1989, respektive Carla Hesse, *The Other Enlightenment: How French Women Became Modern*, Princeton: Princeton University Press, 2001.
2. Janet Wolff, »The Invisible *Flâneuse*: Women and the Literature of Modernity«, *Feminine Sentences: Essays on Women and Culture*, Oxford: Polity, 1990. Wolff har på sistone reviderat och komplicerat sin ståndpunkt i »Gender and the Haunting of Cities: Or, the Retirement of the *Flâneur*«, *AngloModern: Painting and Modernity in Britain and the United States*, Ithaca: Cornell University Press, 2003.
3. Nancy Armstrong, *Desire and Domestic Fiction: A Political History of the Novel*, New York: Oxford University Press, 1987.
4. Några numera klassiska exempel är Joan B. Landes, *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*, Ithaca: Cornell University Press, 1988, och Leonore Davidoff & Catherine Hall, *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class 1780–1850*, London: Routledge, 1992.
5. Rita Felski, *The Gender of Modernity*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1995, s. 4 f.
6. Nina Björk, *Sireners sång: Tankar kring modernitet och kön*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1999, s. 12.
7. Immanuel Wallerstein, »Vilken modernitets slut?«, *Liberalismens död: Slutet på den rådande världsordningen*, övers. Jan Wiklund, Stockholm: Vertigo, 2001, s. 155. På svensk mark är Sven-Eric Liedman inne på en liknande indelning, i vilken han skiljer på en »hård« respektive »mjuk« modernitet. Se *I skuggan av framtiden: Modernitetens idéhistoria*, Stockholm: Bonniers, 1997. Wallersteins terminologi är dock i mina ögon mer välfunnen och inbjuder inte till olyckliga köns-konnotationer på samma sätt som Liedmans kan göra.
8. Citatet ur markis de Condorcets tal från 1790 hämtat från, och översatt av, Yvonne Hirdman. *Genus: Om det stabila föränderliga former*, Malmö: Liber, 2001, s. 104.
9. Se till exempel Thomas Laqueur, *Om könens uppkomst: Hur kroppen blev kvinnlig och manlig*, Stockholm/Stehag: Symposion, 1994.
10. Se till exempel Ulla Manns, *Den sanna frigörelsen: Fredrika Bremer-förbundet 1884-1921*, Stockholm/Stehag: Symposion, 1997.
11. Christina Florin, *Kvinnor får röst: Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse*, Stockholm: Atlas, 2006.
12. Nancy Fraser, »Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy«, i Craig Calhoun (red.), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1992.
13. Verket finns även i svensk översättning med titeln *Filosofisk undersökning av ursprunget till våra begrepp om det sublima och sköna*, övers. Per Dahl, Stockholm/Stehag: Symposion, 1995, vilken jag hädanefter citerar ur.
14. Mary Wollstonecraft, *Till försvar för kvinnans rättigheter*, övers. Ingrid Ingemark, Stockholm: Ordfront, 1999, s. 106.
15. Se Paul Mattick Jr, »Beautiful and Sublime: 'Gender Totemism' in the Constitution of Art«, i Peggy Zeglin Brand & Carolyn Korsmeyer (red.), *Feminism and Tradition in Aesthetics*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1995, s. 41, respektive Stephen K. White, *Edmund Burke: Modernity, Politics, and Aesthetics*, London: Sage, 1994.
16. Se till exempel Tom Furniss, *Edmund Burke's Aesthetic Ideology: Language, Gender and Political Economy in Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993 och Barbara Claire Freeman, *The Feminine Sublime: Gender and Excess in Women's Fiction*, Berkeley: University of California Press, 1995.
17. Edmund Burke, *Reflektioner om franska revolutionen*, övers. Carl G. Holm, Stockholm: Contra, 1982, s. 74. I klammern min reviderande översättning av originalet: »of the furies of hell, in the abused shape of the vilest of women« (Se *Reflections on the Revolution in France*, New Haven: Yale University Press, 2003, s. 61).
18. Karen Hust, »The Maternal Sublime: Mary Wollstonecraft in Sweden«, i Anka Ryall & Catherine Sandbach-Dahlström (red.), *Mary Wollstonecraft's Journey to Scandinavia: Essays*, Stockholm: Almqvist & Wiksell Inter-

- national, 2003. Se även Catherine Maxwell, *The Female Sublime from Milton to Swinburne: Bearing Blindness*, Manchester: Manchester University Press, 2001.
19. Se till exempel Mats Malm, »Känsla och sinnlighet skilda från sinnena: om den estetiska intresselöshetens grunder«, *Sjuttonhundratals* 2004:1.
 20. Madelyn Gutwirth, *The Twilight of the Goddesses: Women and Representation in the French Revolutionary Era*, New Brunswick: Rutgers University Press, 1992, s. 324.
 21. Baronessan Orczy, *Den röda nejlikan: En skildring från franska revolutionen*, övers. Karin Jensen, Lund: Gleerup, 1907, s. 7 f.
 22. Hans Peter Duerr, *Myten om civilisationsprocessen*, band 3: *Obscenitet och våld*, övers. Joachim Retzlaff, Stockholm/Stehag: Symposium, 1998, s. 47.
 23. Se till exempel Cecilia Riving, »Ideal och avvikelse: Kvinnlighet, våldsamt och sinnessjukdom vid 1800-talets mitt«, i Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg (red.), *Kvinnor och våld: En mångtydig kulturhistoria*, Lund: Nordic Academic Press, 2005.
 24. Immanuel Kant, *Kritik av omdömeskraften*, övers. Sven-Olov Wallenstein, Stockholm: Thales, 2003.
 25. Immanuel Kant, *Om Känslan af det Sköna och Höga*, översättare u. n., Stockholm: Kumblyn, 1796, s. 46. Det kvinnligt *sköna förståndet* och det manligt *djupa förståndet* har av Kant kursiverats i originaltexten i *Sämtliche Werke in sechs Bänden*, Band 1, Leipzig: Insel Verlag, 1912, s. 35.
 26. Kant, *Om Känslan af det Sköna och Höga*, 1796, s. 3-7. I originaltexten är även Homeros och Miltons namn kursiverade, se *Sämtliche Werke*, Band 1, 1912, s. 10.
 27. Kant, *Om Känslan af det Sköna och Höga*, 1796, s. 10.
 28. *Ibid.*, s. 71 f.
 29. Kant, *Über den Gemeinspruch: Das Mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis*, i *Sämtliche Werke*, Band 1, 1912, s. 198, övers. K.F. Den antropologiska studien finns med i samma band.
 30. Claes Ekenstams inledning i Jörgen Lorentzen & Claes Ekenstam (red.), *Män i Norden: manlighet och modernitet 1840-1940*, Möklinta: Gidlunds, 2006, s. 11.
 31. Citerat ur Pateman, *The Disorder of Women*, 1989, s. 17, övers. K.F.
 32. Pateman, *The Disorder of Women*, 1989, s. 4.
 33. Jean-Jacques Rousseau, *Julie eller Den nya Héloïse*, Bok 2, del VI, brev 12, Stockholm: Atlantis, 1999, s. 466, övers. David Sprengel.
 34. Denna logik definieras av Anita Göransson i »Mening, makt och materialitet: Ett försök att förena realistiska och poststrukturalistiska positioner«, *Häftan för kritiska studier* 1998:4, s. 11. Göransson lägger här ut en hel teori om hur manlighetens konstruktion förändras för att kunna knytas till aktuella maktbaser, vilket innebär att förändringar i genussystemet sker utifrån maktbasernas förändring.
 35. Friedrich Schiller, »Über das Erhabene« (1801), *Nationalausgabe*, vol. 21, Weimar: Böhlau, 1963.

